

Hoffmann István: *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.*
Debrecen, 2013.

Tapolcafő — *Tapócafő ~ Tapuócafő ~ Tapolcafő ~ Tapicafűő, -n, -ji.* — *Rí-
gën gogyvásoknak nevesztik a tapócafőjieket, aszonták, hoty „Tapicafő hirës
kössig, / benne lakni nad dicsűőség, / közepibe van ëty forrás, / attul mindën em-
bër gogyvás”.* — 1351: Ladizlaus villicus de *Thapulchafew* (A. 5: 494), 1374:
Poss. episcopalis eccl. Jauriensis *Tapolchafeu* (Cs. 3: 255), 1381/1820: *Tapol-
czafő* (L8), 1382/1793: *Tapolcza Feő* (L10, 1467), 1401: Ladislaus de *Thapol-
chafew* (Zs. 2/1: 114), 1470: Vicecomites et iudices nobilium episcipalium ... ad
sedem judicialem de *Thapolczafew* pertinentes (Cs. 3: 255), 1473: *Tapolczafew*
(uo.), 1488: *Thapolczafew* (uo.), 1522: *Thapolczafew* (PRT. 8: 572), 1525:
Tapolczafoy (L7, 308, 309), 1531: *Tapolczafew* (Pákay 147), 1536: *Thapolchaffe*
(uo.), 1545: *Tapolchafe* (uo.), 1587: *Tapolczafew ~ Tapolczaffe ~ Tapolczafeo*
(L21 28: 54), 1615: *Tapolczafői* Lakos (L10, 1484), 1625: Nobilis Praedialis
possessionis *Tapolczafeő* (L18, Capsa N. f. 1. nr. 3), 1640: poss. *Tapulczafeő*
(L15, 8. 670), 1658: *Tapolczafőieket* (L10, 1485), 1696: Nemes *Tapolczafeő*
(Pákay 147), 1707: *Tapolczafőn* lakozo Bogdány Mihálynak (L10, 1488), 1732:
Tapolczafő (Mikoviny), 18. sz. közepe: *Tapolczafőn* lakó Döbrési Compossessor-
rok (L10, 494), 1773: *Thapolczafő* (LexLoc.), 1782–84: *Tapoltzafő* (T1), 1782–
85: *Tapolczaffő* (T2), 1786: *Tapolzafeő* (Korabinsky), 1797: *Tapolczafő* (T3),
1801: N. Orbán István *Tapoltzaföl* Helség surrogatus bírája [aláírásként] (L11),
1806: *Tapolczafő* (Lipszky, Mappa), 1808: *Tapolczafő* (Lipszky, Rep.), 1821:
Tapolcza Fő (Csaplovics 1: 31), 1828: *Tapolczafeő* (Nagy L. 434), 1836: *Tap-
pólczafő* (Fényes 1836: 1: 452), 1851: *Tapolczafő* (Fényes 1851: 4: 176), 1858:
Tapolczafő (Hornyánsky 370), 1864: A község rendes neve *Tapolcafő*, majd a
község közepén fekvő szent egy ház alatt lévő szép forrástól vette nevezetét ~ [a
falú] hajdan vagy is: a Római uralom alatt „cesáriának” neveztetett, később
azomban a tapolcza vizétől, mint e’ forrásnak tövében fekvő helység, Tapolcafő
nevet kapott, mi azomban sem okiratilag, sem pedig hagyományilag be nem bi-
zonyítható, azomban e’ forrás környülményeinél fogva igen valoszinű ~ megje-
gyezendő, hogy e’ Veszprém megyében kebelezett *Tapolcafő* nemes helység
(Pápa városa mellett) össze ne kevertessék illetőleg a név hasonlatossága miatt
ki ne cseréltesék, a Zala megyében fekvő Tapolcza Mező várossal, mint már
több ízben, a’ hivatalos iratok, ujságok, és magányos postai levelek, illy név té-
vedés miatt — ide, és amoda küldettek ~ Kelt Tapolca főn (Pesty), 1880: *Tapol-
czafő* (T13), 1905: *Tapucafé ~ Tapucaféli* határ (Beke 9, 13).

Tapolcafő a Bakony hegyvonulata és a kislalföldi síkság találkozásánál, a Tapolca karsztforrásai körül, a Pápa–Veszprém közötti országút mentén települt falu. A környező falvak közül elsőnek említik: igaz, csak a 14. század közepén. A jó letelepedési feltételek miatt azonban korábbinak gondolhatjuk, ezt látszik igazolni az 1374-ből való oklevél, amely szerint Nagy Lajos, mint a maga számára kívánatos és megfelelő birtokot, Himfi Benedekkel lefoglaltatta (Cs. 3: 255). A 15. századtól a győri püspök predialista helységeként említik. A püspökség egyházi nemeseinek eleinte Tapolcafő a széke és központja (Cs. 3: 207), később a falu Vecse székhez vagy megyéhez tartozott (VHL. 368). Lakói katonai szolgálat fejében birtokot nyerne, sőt a törvénykezésben, adófizetésben is bizonyos szabadságot, előjogokat kapnak (vö. PRT. 8: 58). A nemesi kiváltságokkal felruházott egykori püspöki jobbágyok, valamint az anyai ágon nemesi földet, telket nyert ún. „agilis nemesek” adták Tapolcafő lakosságának nagy részét (VHL. 41), 1488-ban országos adóba 23 forintot fizetett (Cs. 3: 255), lakóinak száma 184 volt (BOGNÁR 1943: 60), azaz a megye közepes nagyságú települései közé számított. 1531-ben már csak 4 puszta és 4 adófizető telkét írják össze, 1545-ben lakatlan, népei a török pusztításai elől elmenekültek (PÁKAY 1942: 147). 1557-ben is pusztának mondják (uo.), csak 1577 után telepítette be újra Draskovics győri püspök, az ide költözőknek 7 évi adómentességet engedélyezve (VHL. 368). A század végén a töröknek hódolt falu, s a 17. század végéig több ízben kerül török fennhatóság alá. A háborús idők a fenti kedvezmények ellenére sem gyarapították jelentősen a falu lakosságát. 1609-ben zsellérei két forint adót fizetnek (PÁKAY 1942: 147), 1685-ben is csupán 5-6 kunyhószerű ház állott a helységben (VHL. 368). A népesség jelentős megcsappanása, eltűnése ellenére Tapolcafő lakosságát folytonosnak mondhatjuk: az elmenekült nemesek, jobbágyok idővel jórészt visszazivárognak a faluba. Több olyan döbrési birtokosról tudunk, aki ez idő tájt telepedett meg a faluban (erről részletesebben lásd a *Döbrés* szócikkében). Ezt igazolják a különböző évekből való névjegyzékek is: 1626-ban 12 nemes és 11 zsellért sorolnak fel Tapolcafőn (L18, I. f. I. sine nro), az itt előforduló nevek nagy részével régebben és később egyaránt találkozunk (1525: L7, 308, 309, 18. sz. közepe: L10, 494, 1764: L11, 1853: L8). A 17. századtól a reformátusok vannak többségben a faluban, 1618-ban már fából való templomuk volt (TÓTH F. 1939: 93), papjait az egyházi zsinatok résztvevői között sűrűn említik (THURY 1908: 170, 173, 233, 293, 302). A 17. század válságos időszaka — amelyről az 1698. évi kanonika vizitáció is tudósít (L16) — után Tapolcafő gyors fejlődésnek indult. Ezt elsősorban a népességi adatok változásában mérhetjük le: 1785-ben 1530 lakosa van, ebből 280 nemes, 117 zsellér, 38 pedig polgár: iparos, kerskedő, a lakóházak száma 207 (VHL. 369). A nagyméretű beáramlás ellenére Tapolcafő színmagyar község maradt (uo.). A század végére jórészt kialakult a település mai határa. Területébe fokozatosan beleolvadt a török korban teljesen elpusztult *Döbrés*, valamint a Tapolcafővel

egybeépült *Mezőszeg* határa. Ezáltal a megművelhető területek csaknem megduplázódtak. Tapolcafő fejlődését kedvezően segítette, hogy a faluban nem volt nagybirtok. Az ipari jellegű tevékenység is egyre nagyobb szerepet kapott. Kőfejtői — amelyek nem csupán helyi jelentőségűek, hanem a környéken is a legfontosabbak közé számítanak — a 17. századtól látják el a vidéket építőanyaggal (vö. *Alsó-kőhányó, Öreg-kőhányó, Kis-kőhányó*). Malmait a középkortól kezdve sűrűn említik. A 18. század második felében 5 lisztörlő és posztványoló malom működött a falu határában (vö. *Nagy malom, Kis malom, Püspök malom, Merétey-malom, Puhinger-malom*). A tapolcafői csapók céhe a Dunán túl a nagyobbak közé számított (TörtTár. 1894: 635). A több helyen (*Földvétel, Dég-hegy úti földvétel*) előforduló jó minőségű agyagot nemcsak a helyi fazekasok használták fel, hanem Pápára, sőt a távolabbi Szentgálra, Városlődre is eladták. Már a 18. században mészégető, tégláégető kemencékről tudunk a faluban, ez utóbbiból fejlődött ki később a *Téglagyár*. A mezőgazdasági termelés nem ilyen magas szintű. Igaz, a határ déli részét jórészt erdők borították (T3), s szántói is „csak közép termékenységűek” (FÉNYES 1836: 1: 452). Még a 19. század elején is kettős vetésforgóval művelik a földeket, főleg burgonyát, kukoricát termelnek (BOGNÁR 1943: 91). Nagy területű szőlőhegyei voltak: szőlőtermelését KORBINSKY is megemlíti (1786) (vö. *Dobogó, Kis-hegy, Kőmőgi, Ódor, Töpér*). A belterület képe, településszerkezete az elmúlt két évszázadban egészen az utóbbi évtizedekig jelentős mértékben nem változhatott. Ma is álló református templomát 1768-ban építették (TÓTH F. 1939: 93). Nagyobb tűzvészről csak 1851-ben tudunk, amikor a Kis utca nagy része elpusztult (VIKÁR 1915: 12). A 19. század második felétől, de főleg a 20. században megrekedt Tapolcafő fejlődése. A lakosság számának gyarapodásával, a mezőgazdasági technika változásával nem tartott lépést a megművelt területek arányának növekedése, főleg a kedvezőtlen természeti viszonyok miatt (VHL. 369). A túlnépesedett község lélekszáma majd két évszázad elteltével, az 1970-es évekre több mint 400 fővel csökkent (a Helységnevtárak adatai alapján): lakói részben Pápára, részben Amerikába vándoroltak. Némi változás a 20. század közepén indult meg a település életében. 1956-ban a faluhoz csatolták az addig Adásztevelhez tartozó Simaházát. A belterület É-i részén új utca épült (vö. *Új utca*), az országút mellett ebben az irányban — Pápa felé — terjeszkedik a község. Az ötvenes években alakult több termelőszövetkezet utódjaként az 1970-es években a környékbeli falvak közös szövetkezete művelte a határ nagy részét. Ekkoriban Tapolcafő közös tanácsú község, tanácsi székhelye a szomszédos Pápakovácsiban volt, 1973-ban 1093-an laktak itt, területe akkor 1505 ha (2615 kat. h.) volt (Hnt.).

A *Tapolcafő* magyar névadással alakult helynév: a szláv eredetű, de teljesen a magyar nyelv hangtani sajátosságaihoz idomult *Tapolca* folyónévhez kapcsolták hozzá a *fő* földrajzi köznevet. A víznév + *fő* összetétel a régiségben azt a helyet jelölte, ahol a víz, forrás fölbuggyan a földből (lásd ÉrtSz. *fej*² 12. jelentése). A

NySz. is 'fons' értelműnek mondja a *fő*-t a példaként idézett *Churchufeu*, *Sedfeu* nevekben. Ugyanott a *víz-fő* összetétel köznévként 'fons aquae, quelle' jelentéssel áll. (A *fő* ilyen értelmű számos ómagyar kori előfordulásához lásd még KMHSz. 1.) CzF. szótára szerint a *fő* „főnévi értelemben vétetik akkor is, midőn valamely forrásnak, pataknak, folyónak eredetét, kezdetét jelenti”. Példaképpen *Tapolcafő* nevét is megtaláljuk itt, az alábbi „közmondatt” társaságában: „*Főtől* árad a víz”. *Tapolca-fő*-nek tehát eredetileg a *Tapolca* patak forrásait nevezhették, és metonimikus névátvitellel vált falunévvé. A *Tapolca-fő* forrásnévként való használatáról ugyan nincs biztos adatunk, nem lehetetlen azonban, hogy a folyó *Tapolcafő vize*, *fluvium Tapolcafő* típusú közvetett megnevezéseiben ilyen értelme lappang (lásd a *Tapolca* alábbi történeti adatait: 1549, 1597, 1768, 1802). PESTY adatközlője is utal erre a jelentésbeli kapcsolatra, hiszen úgy fogalmaz, hogy a falu a templom alatt levő „forrástól vette nevezetét” (lásd fent). A *fő* ilyen értelemben való földrajzi köznévi használata ma is megfigyelhető a *Forrás-fő* névben. A forrásokat jelölő víznév + *fő* összetételnek az ott épült falura való átvitele az egész nyelvterületen megfigyelhető jelenség: *Körös-fő*, *Maros-fő*, *Pinka-fő*, *Szala-fő* stb. (vö. KÁLMÁN 1973: 146, TÓTH V. 2008: 182–3, 186, GYÖRFFY 2011: 158–9). A sokféle előforduló *Tapolca* név ellenére másutt csupán egyetlen *Tapolcafő*-ről tudok: a 14. század első felében egy Torna megyei birtokot neveztek így: 1341: ad *Thapulchafey* [ejtsd: *Tapolcafeje*] (A. 1: 342), 1345: *Thapolchafeu* (A. 4: 517). Másutt a *Tapolca* folyónév inkább közvetlen metonimiával vált a forrásánál vagy a mellette fekvő települések nevévé (vö. FNESz. *Kistapolca*, *Miskolctapolca*, *Tapolca*). A *Tapolcafő* név előtagjának alakulását, ejtészváltozatainak magyarázatát lásd a *Tapolca* szócikkében. A *fej* utótag BEKÉNél *fé* formában szerepel (lásd az adatoknál): ez a *fej* ~ *fő* szó megőrzött régi *fé* formájával azonosítható (vö. TESz.). A tulajdonnév tövének változására is figyelmeztet BEKE: „a *fé* (< *fő*)-vel összetett helységnevek ragozott alakjában a *tő* hamis analógia folytán *l*-lel bővül” (1905: 13). Ilyen jelenséggként értelmezhetjük az 1801-ből való *Tapoltzaföl* adatunkat is (lásd az adatoknál). A *fej* ~ *fő* és a *fel(e)* ~ *föl(e)* keveredésére, tévesztésére a *Forrás-fő* előfordulásai között is találunk példát, s végső soron a *Fölszeg* nevének megfejtését is ez a körülmény nehezíti meg (lásd a megfelelő szócikkeket).